

УДК 378.1

Кімов М. Г.

КНЯЗЮВАННЯ ІГОРЯ І ТАЄМНИЦЯ ЙОГО СМЕРТІ

У статті проаналізовано історичні події, пов'язані з князюванням Ігоря. Автор робить висновок, що Ігор був останнім прямим нащадком князівської лінії Рюриковичів. Святослав не був сином ні Ігоря, ні Ольги. Він був прийомним сином Ольги.

Ключові слова: Рюрик, Ігор, Ольга, Свенельд, Святослав, військові походи, данина.

В статье проанализированы исторические события, связанные с княжением Игоря. Автор делает вывод, что Игорь был последним прямым наследником княжеской линии Рюриковичей. Святослав не был сыном ни Игоря, ни Ольги. Он был приемным сыном Ольги.

Ключевые слова: Рюрик, Игорь, Ольга, Свенельд, Святослав, военные походы, дань.

In article the historical events connected with reigning of Igor are analysed. The author draws a conclusion that Igor was the last lineal heir of the princely line of Rurik dynasty. Svyatoslav wasn't a son Igor and Olga. He was Olga's adopted son.

The keywords: Rurik, Igor, Olga, Sveneld, Svyatoslav, military campaigns, tribute.

Вогонь, жінка і море – три біди.

Езон

Однією з **актуальних проблем**, без усвідомлення якої важко збагнути специфіку формування української національної самосвідомості, є аналіз тих соціально-політичних умов, які існували в період зачатків формування державності на сучасних українських землях. Окреслена проблема досить широка, тому автор статті ставить за **мету** проаналізувати лише одну з історичних подій того часу, а саме історію князювання Ігоря і таємницю його смерті, адже поширені у філософській та історичній літературі інтерпретації з окресленої проблеми далеко не однозначні, часто міфологізовані.

Після смерті Олега в 913 р., як пишеться в «Літопису руському», деревляни не підкорилися Ігорю, і тому літом 914 р. Ігор перемагає їх та накладає данину, більшу за Олега. Через рік уперше на землі, підкорені руськими, приходять печеніги, з якими Ігор укладає мир, і ті відходять на Дунай.

Чи то присутність печенігів, чи то пам'ять про миролюбного і мудрого батька Рюрика, чи відсутність характеру й вроджена слабовольність не дають проявити Ігореві своє військово-молодецьтво в повну силу. В літопису про його діяльність упродовж двадцяти п'яти років нічого не говориться, окрім, на перший погляд, незначних фактів, поданих у Новгородському першому літопису під 922, 940 і 942 рр., а саме що Ігор відпустив своєму воєводі Свенельду данину, яку збирали його воїни з деревлян й уличів. Ці записи, на наш погляд, є дуже важливими для розуміння справжнього історичного образу князя Ігоря і тих подій, які відбувалися в той час.

Вони насамперед засвідчують те, що Ігор був не таким кровожерливим у збиранні данини, як його наставник Олег. Ця думка підтверджується і тим, що впродовж двадцяти п'яти років (з 915 по 941 р.) про походи Ігоря літописець нічого не говорить. І лише в 941 р. на старості літ (Ігорю в цей час було 66 років) князь «вирішив» показати своє молодецтво і пішов слідами свого наставника Олега в похід на Візантію.

Ситуація повторюється: *«У рік 6449 [941]. Пішов Ігор на греків. І хоча послали болгари вість цесареві [Роману], що йдуть руси на Цесароград – десять тисяч суден (кількість суден, на думку сучасних учених, дуже перебільшена – М. К.), – вони і прийшли, і припливли, і стали пустошити Віфінську землю. І грабували вони по [узбережжі] Понту до [города] Іраклії і до Пафлагонської землі, і всю землю Нікомідійську пограбували, і [обабіч затоки] Суд усе попалили. А їх, [греків], полоненими взявши, – тих розтинали, а других же, ставлячи як мішені, стрілами розстрілювали. А скільки ратників [грецьких] схоплювали, [то], руки назад зв'язавши, зірки залізні посеред голів вбивали їм. Багато ж і святих церков вони вогневі oddали, і майна немало [по] обох сторонах [Босфору] взяли, і монастирі ж і села всі вогневі oddали»* [1, с. 24–25]. Проте похід, зрештою, був невдалим. Окружили греки руських: *«...і битва межі ними обома була люта, [і] заледве одоліли греки. Руси ж повернулися до дружини своєї під вечір і на ніч, сівши в човни, утекли»* [1, с. 25]. Після поразки на суші вціліла дружина Ігоря сіла в човни і відпливла в море, де їх зустрів командувач грецьким флотом Феофан і горючою сумішшю зі смоли, сірки, селітри і нафти попалив руські човни. Це настільки вразило руських, що вони з переляку кидалися у воду морську, намагаючись спастися. Лише рештки дружини вернулися додому. Ті ж, які прибули у свою землю, розповідали: *«Таке, як ото блискавка, що на небесах, – казали вони, – греки мають у себе, і, її пускаючи, палили вони нас. І через се не подолали ми їх»* [1, с. 25].

Звернемо також увагу й на іншу особливість князювання Ігоря, а саме: незважаючи на більш ніж півстолітню колонізацію південно-східних слов'ян, Ігор набирає військо головним чином із-за моря, із варягів. Військо Ігоря складається із варягів, русів, словен, кривичів, тіверців, полян. Усі названі народності, за винятком варяг, були на той час підкорені руськими. Проте головною ударною силою війська Ігоря залишаються руські, а також вихідці з варязьких племен. Така традиція збережеться ще не одне століття, що також свідчить про повну інородність слов'ян відносно руських. Здирницький характер князювання Ігоря засвідчує як найняття печенігів для пограбування Цесаргорода, так і сам характер походу, головною метою якого був саме грабунок.

Після невдалого походу 941 р. Ігор у 944 р. зібрав велике військо і знову рушив на греків, *«...прагнучи помститись за себе»* [1, с. 25]. Це стало відомо цесарю і він *«...послав до Ігоря ліпших бояр, прохаючи і кажучи: „Не ходи, а візьми данину, що її брав Олег, і я придам іще до тої данини“*. Так само й печенігам послали вони наволоку і золота багато» [1, с. 25]. Сумнів у власній перемозі примусив Ігоря скликати дружину й порадитися, як бути. Дружина, напевно пам'ятаючи попередню нищівну поразку, сказала: *«Да якщо так говорить цесар, то чого нам більше од сього хотіти*

– не бившись, узяти золото, і сребро, і наволоки? Бо хто відає, хто подолає – чи ми, чи вони? Чи з морем хто в згоді? Се ж не по землі ми ходимо, а по глибині морській, і спільна смерть усім» [1, с. 26]. Послухав Ігор дружину і, повелівши печенігам спустошити Болгарську землю, не став воювати, а, «...узяти в греків золото і наволоки на всіх воїв, він повернувся назад і прийшов до Києва, до себе» [1, с. 26]. Такий результат походу, незважаючи на щедрі данину греків, був програшем для Ігоря і його дружини, адже засвідчив їхню невпевненість у власній перемозі. Греки, за великим рахунком, перемогли і прагнуть закріпити свої відносини з войовничими руськими мирним договором, адже ініціатива йде від них. «У рік 6453 [945]. Прислав Роман, і Костянтин, і Стефан до Ігоря послів налагодити колишній мир» [1, с. 26]. Мова йде про договір, складений мужами Олега в 912 р. Цей договір заслуговує на особливу увагу, адже присягали мати мир і любов не лише Ігор з його людьми, а й інші войовничі племена, яких наймав руський князь, а саме варяги, хозари та ін. Проте не лише грабунок був мотиваційною основою походу Ігоря на Візантію. Підштовхувала його до цього, на наш погляд, княгиня Ольга. Саме вона була в дружніх відносинах зі Свенельдом, керівником війська. Причому була кровно зацікавлена в поході Ігоря на Візантію, про що мова йтиме нижче.

Після підписання мирного договору з греками значно звузилося поле для грабунку. Залишилося робити одне – «підвищити» данину з підкорених народів. Так і сталося. Восени 945 р. сказала дружина Ігореві: «Отроки Свенельдові вирядилися оружжям і одежею, а ми – голі. Підди-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми». І послухав їх Ігор, пішов у древляни по данину. І добув він [собі ще] до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його. А взявши данину, він пішов у свій город [Київ]. Та коли він повертався назад, він роздумав [і] сказав дружині своїй: „Ідіть ви з даниною додому, а я вернусь і походжу іще”. І відпустив він дружину свою додому, а з невеликою дружиною вернувся, жадаючи більше майна. Коли ж почули древляни, що він знов іде, порадилися древляни з князем своїм Малом і сказали: „Якщо внадиться вовк до овець, то виносить по одній все стадо, якщо не уб'ють його. Так і сей: якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить”. І послали вони до нього [мужів своїх], кажучи: „Чого ти йдеши знову? Ти забрав еси всю данину”. І не послухав їх Ігор, і древляни, вийшовши наспроти з города Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його, бо їх було мало» [1, с. 30]. Так закінчилося князювання прямого нащадка Рюрика, а з ним, на наш погляд, вимерла і династія Рюриковичів.

Причина смерті Ігоря є таємницею, яку дуже старанно охороняли представники руських княжих та царських кланів упродовж усієї тисячолітньої історії своєї держави. Для цього є дуже серйозні, перш за все політичні, причини, адже мова йде про розрив родословної Рюрика, яка завершилася на Ігореві. Визнати цей очевидний, як для історичної науки, факт означає дощенту розвалити наскрізь міфологічну історію виникнення народу руського і його держави. А це вже питання – життя чи смерті багатомільйонного конгломерату людності, які щиро увірували в своє Боже призначення бути «Божими руками» в подальшій розбудові Всесвіту й ошасливленні всіх людей і народів.

Спробуємо розібратися в тих давніх подіях. Згідно з «Літописом руським»

показово жорстоко розправилася княгиня Ольга з деревлянами за вбивство свого чоловіка Ігоря.

По-перше, повеліла засипати живцем у глибокій ямі двадцять деревлян, які були послані, щоб засватати Ольгу за свого князя Мала. *«І сказали деревляни: „Послала нас Деревлянська земля, кажучи так: „Мужа твого ми вбили, бо був муж твій, як той вовк, що обкрадав і грабував. А наші князі добрі є, бо пильно вони подбали про Деревлянську землю. Іди-но за нашого князя за Мала”, – бо ім'я йому було Мал, князю дрєвлянському»,* – пише літописець [1, с. 32]. Але не сприймає Ольга аргументів деревлян, а повеліває *«...засипати їх живими, і засипали їх»* [1, с. 33].

По-друге, повеліла спалити в бані групу ліпших, обраних мужів, *«...які держать Деревлянську землю»* [1, с. 33]. Звертаємо увагу не лише на показову жорстокість Ольги, а й на дотримання певної ритуальності при цьому.

По-третє, наказала отрокам своїм сікти деревлян біля могили Ігоря під час тризни по мужу своєму, коли ті сп'яніли від випитого. *«І посікли їх п'ять тисяч. А Ольга вернулася до Києва і спорядила воїв на рештки їх»,* – підкреслює літописець [1, с. 33].

По-четверте, зі своїм військом наступного року пішла вона на деревлян, оточила їхнє місто Іскоростень, але не могла його взяти впродовж літа. Вдалася до хитрощів, пославши до міста своїх послів із словами: *«Чого ви хочете досидітись? Адже всі ваші городи здались мені, і згодились на данину, і обробляють ниви свої і землю свою. А ви хочете з голоду померти, не згоджуючись на данину?»* Деревляни ж [її] сказали: *«Ми раді б згодитись на данину, але ти будеш мстити за мужа свого»*. І сказала їм Ольга, мовляв: *«Я вже одомстила за мужа свого, коли прийшли ви до Києва, і вдруге, і втретє тоді, коли чинили тризну мужеві моєму. Тому я вже не буду помсту чинити, а хочу взяти потрохи данини і, помирившись з вами, піду назад»*. Запитали тоді дрєвляни: *«Чого ти хочеш од нас? Ми раді дати і медом, і хутром»,* – переповідає літописець переговори між Ольгою і деревлянами [1, с. 34]. Але Ольга замислила зле. «Добродушно» відмовляється від непомірної данини і просить небагато. *«Нині у вас нема ні меду, ні хутра. Лише малого я у вас прошу: дайте мені од двора по три голуби і по три горобці. Бо не хочу я тяжкі данини накласти на вас, як ото муж мій, а сього прошу у вас малого. Знемоглись бо ви єсте в облозі, тож дайте мені се мале»,* – передає літописець вимогу Ольги [1, с. 34]. Наївні деревляни повірили їй і з радістю віддали «данину». Коли стало смеркатися, Ольга наказала своїм воїнам прив'язати до голубів і горобців трутовики (гриби паразити), підпалити їх й одночасно всіх випустити. Горобці полетіли у свої гнізда під стріхи домів, а голуби в голуб'ятні. Все місто враз спалахнуло. *«І не було двора, де б не горіло, і не можна було гасити, бо всі двори загорілися. І побігли люди з города, і повеліла Ольга воям своїм хватати їх. А як узяла вона город, то спалила його. І старійшин же города спалила, а інших людей – тих побила, а других оддала в рабство мужам своїм, а решту їх зоставила платити данину. І наклала вона на них данину тяжку, і дві частини [її] ішли Києву, а третя – Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом. І пішла Ольга по Деревлянській землі з сином своїм і з дружиною своєю, встановлюючи устави і уроки (себто закони і порядок сплати данини і оброку. –*

М. К.)», – пишеться в літопису [1, с. 35]. Влітку 947 р. йде Ольга до Новгороду і накладає данину та оброк на тамтешніх словен, а також ставить погости, тобто адміністративно-господарчі осередки, де княжі люди здійснювали збір данини, чинили суд, доводили до населення князівські розпорядження тощо. Так орусачувала слов'ян Ольга, яку пізніше самі руські назвуть рівноапостолюною. Підступність, нелюдська жорстокість, бандитська (рекетирська) ритуальність при знищенні слов'ян – чи знайти інші слова для характеристики діянь регентші Ольги? І справді є за що так її возвеличити. Йдучи стопами свого наставника Олега, вона його значно перевершила в русифікації слов'янства.

Слід зауважити, що князювання Ігоря й регентство Ольги при малолітньому Святославі має багато нерозкритих тайн. Найважливішою з них, на наш погляд, є таємниця народження Святослава. Можна поставити і більш конкретне питання: хто батько і мати Святослава і чи не переривається на Ігореві родовід Рюрика?

Для такої, на перший погляд можливо і дещо парадоксальної, постановки питання є достатньо підстав. У літопису ніяких прямих сумнівів стосовно батьківства Ігоря і тим більше материнства Ольги відносно Святослава немає. Проте при уважному аналізі історичних відомостей про Ольгу, Ігоря і Святослава виникає багато запитань, які історична наука або не розглядала, або давала незадовільну відповідь. Спершу *відтїнимо* декілька відомих історичних фактів.

По-перше, Ігор, як засвідчує літописець, народився 875 р. Коли він був зрілим мужем, а саме 903 р. «...привели йому жону із Пскова, на ім'я Ольгу» [1, с. 16]. Ігорю в цей час було 28 років. Це досить солідний вік для князя, щоб бути не одруженим, до того ж щоб йому підшукувати жону, та ще й простолюдинку. За нормальних фізіологічних умов розвитку Ігоря і його спілкування з жінками ця історія виглядає підозріло. Таке запізніле й своєрідне одруження може мати декілька пояснень. Мовляв, такою була традиція у варягів, а саме княжич мав одружуватися зі знатною особою з іншого княжого роду, яку сватали батьки й рідні. Таке тлумачення можливе. Тож не випадково воно трапляється в літературі. Але виникають нові запитання. Чому так пізно одружується Ігор? Чому він одружується з простолюдинкою, як про це кажуть легенди? Чому цю традицію порушує Святослав, який не чекає, поки йому когось засватають, а «любить» всіх підряд, включаючи дівчаток і незнатного роду? Саме від такої (ключниці Малуші) народиться син Святослава Володимир, якому доля визначить відіграти важливу роль в руській, та й слов'янській, історії – запровадити християнство. Задовільної відповіді на ці питання при першій версії знайти не вдається. Друга версія значно простіша, реальніша, життєвіша. Ігор просто боявся жінок через свою статево чоловічу неповноцінність. Тому й привели йому жону, простолюдинку, яка була значно досвідченіша в статевих відносинах, аніж пристаркуватий парубок. Щоб якимось обгородити ці відносини, пізніше й була вдумана легенда про те, як Ігор закохався в Ольгу, коли вона перевозила княжича через річку на човні. Незважаючи на дещо незвичний для історичної науки характер гіпотези про чоловічу слабину Ігоря, вона має більш вірогідний характер, аніж перша, і побічно підтверджується всім наступним життям княжої сім'ї, а також літописними та історичними записами, про які йтиме мова пізніше.

По-друге, слід з'ясувати, якого року народилася Ольга. На наш погляд, 28-річному Ігорю не могли привести 10–12-річну дружину. Якщо і привели, то щонайменше 16–18-річну дівчину. Тобто Ольга могла народитися в 985–987 рр. До речі, у публікаціях наводиться і більш конкретна дата народження Ольги, а саме – 883 р.

По-третє, Ігор з Ольгою прожили разом 39 років і не мали дітей. Лише в 942 р. «...родився Святослав у Ігоря», – говориться в літопису [1, с. 25]. У 942 р. Ігорю було 67 років, а Ользі щонайменше 55 років, а то і всі 57 років. Це за умови, що привели її до Ігоря 16- або 18-річною. А якщо старшою? Посилаючись на деякі публікації, можна стверджувати, що Ользі в 942 р. було 60 років. Особливі коментарі не потрібні для того, щоб зрозуміти просту річ: Ольга фізіологічно не могла в такому віці народити дитину, до того ж упродовж 39 років була бездітною. Проте цей факт можна подати і в дещо іншій проекції, якщо хтось наполягатиме, що і в такому віці Ольга могла народити дитину. Дійсно, в історії людства відомі реальні випадки, коли в людей похилого віку народжується дитина. В Біблії народження дитини в старих батьків тлумачиться як дар Божий за віру в Бога. Так було, зокрема, в біблійних Захарія і Єлизавети. Якщо можна поставити під сумнів батьківство Захарія відносно Іоанна Хрестителя (троюрідного брата Ісуса Христа), то відносно материнства Єлизавети такий сумнів відпадає. Не думаю, що подібне ми маємо і у випадку з Ольгою. Підстави для сумніву навіть не фізіологічні, а релігійні. Якби Ольга дійсно народила дитину в 55–60 років, то цей факт обов'язково використала б руська православна церква для її возвеличення. Мовляв, Бог послав Ользі свою Благодать за її віру і дав нащадка. Тим більше, що в руській православній церкві Ольгу називають рівноапостолюною. Але замість традиційного для християнства возвеличення маємо нікчемну легенду про її красу й сватання до неї Візантійського цесаря Костянтина Багрянородного. «У рік 6463 [955]. Вирушила Ольга в греки і прибула до Цесарограда. А був тоді цесарем Костянтин, син Леонтів. І, побачивши її, гарну з лиця і вельми тямущу, здивувався цесар розумові її і розмовляв з нею, сказавши їй: „Достойна ти єси цесарствувати в городі сьому з нами”. Вона ж, зрозумівши [його річ], мовила до цесаря: „Я поганинка єсмь. А якщо ти хочеш мене охрестити, то охрести мене сам. Якщо ні – то я не охрещуся”. І охрестив її цесар з патріархом [Полієвктом]», – пишеться в літопису [1, с. 35]. «А по охрещенні покликав її цесар і сказав їй: „Я хочу взяти тебе за жону”. Вона тоді мовила: „Як ти мене хочеш узяти, коли охрестив мене сам і назвав мене дочкою? Адже в християнах нема такого закону – ти ж сам знаєш”. І сказав цесар: „Перехитрила ти мене єси, Ольго”. І дав він їй дари многі – золото, і сребро, і наволоки, і начиння різного, і відпустив її, назвавши її дочкою своєю», – записано в літопису [1, с. 36]. Ці записи, як і вся подорож Ольги до Цесарограда, потребують прискіпливого аналізу й коментарів.

Літопис, як відомо, доповнювався впродовж кількох століть переписувачами. Ця легенда, найімовірніше, і є результатом таких доповнень. В ній багато внутрішніх суперечностей, неузгоджень, неточностей. Їх витлумачення буде подане нижче. Зараз же ми звертаємо увагу лише на нюанси проблеми, пов'язані з віковими характеристиками Ольги. В руському літопису записано, що Ольга вирушила до

Цесаргорода в 955 р. Насправді ж подорож відбулася під осінь 957 р., про що свідчать візантійські джерела. Ользі в цей час було близько 70–75 років. Тож навряд чи вона могла зачарувати своєю красою набагато молодшого за неї візантійського імператора Костянтина, який на той час до того ж був одружений. На це вперше звертає увагу в руській історіографії Татищев.

Костянтин VII Порфірородний (Багрянородний, Порфірогеніт (913–959), як свідчать візантійські джерела, прийняв Ольгу з пошаною, але не занадто пишно. Стосовно його сватання до неї в них немає й мови. Ця легенда необхідна була, найвірогідніше, щоб підкреслити моложавість Ольги і зайвий раз «підтвердити» факт її материнства відносно Святослава. Це не могло бути зайвим, адже в історичній пам'яті народу могли закарбуватися інші факти про батьків Святослава, на які мала зважати руська церква й переписувачі літопису, адже мова йшла про законність спадкоємства князівської влади від Рюрика.

По-четверте, «народження» Ольгою Святослава в 942 р. зовсім не випадкове. У 941 р. Ігор зі своїм військом йде на греків. Цей похід був затяжним. Дату приходу русів Візантійські джерела наводять різну – 10 червня, 18 червня, 10 липня 941 р. Як пише Л. Махновець у своїх коментарях до «Літопису руського», уже 8 червня візантійські кораблі зустріли флотилію Ігоря біля входу в Босфор, де застосували грецький вогонь – вибухову суміш зі смоли, сірки, селітри, нафти та ін., що горіла й на воді і яку метали з труб-сифонів, укріплених у позолоченій пащі лева, що була встановлена на носі корабля. Але перед цією битвою руські пустошили Віфінську землю, грабували узбережжя Понту і всю землю Нікомідійську пограбували, нищили монастирі й церкви. Потім була битва на суші, після поразки в якій руські, «сівши в човни, утекли». І лише після цього сталася битва на морі. Після поразки на суші і на морі розбиті руські сили приблизно три місяці блукають по узбережжю і на кінець повертаються до Києва. А якщо врахувати, що потрібен був певний час, щоб дійти до Візантії й повернутися назад, то не буде перебільшенням сказати, що похід був дійсно затяжним. Де була в цей час Ольга, чим вона займалася, літописець не пише. Можливо, шукає спадкоємця престолу?

Така постановка питання цілком правомірна. Агресивна, владна простолюдинка варязького племені ніяк не могла змиритися з втратою влади і визнати, що не може народити нащадка княжого престолу. Тому могла зробити все що завгодно. «Пошуки» спадкоємця престолу підтримувало і її оточення, адже ніхто не хотів втрачати владу.

Питання спадкоємності влади ускладнювалося і тим, що в Олега також не було дітей, адже в літописах про його нащадків нічого не пишеться. Залишалася єдина пряма лінія наслідування княжої влади Рюрика – через Ігоря. Ігор же, хоч і княжого роду, але слабовольний, нерішучий, був князем при Ользі. В літопису про слабкість Ігоря багато опосередкованих записів літописця. Привели йому жону простолюдинку, довгий час був бездітним, неодноразово віддає свою данину воєводі Свенельду, майже не ходив у військові походи тощо. Тож і похід на греків у 941 р. також не випадковий. Він міг бути ініційований Ольгою і мав на меті «відрядити» Ігоря на досить тривалий час, щоб не заважав розв'язувати питання престолоспадкування.

Саме за відсутності Ігоря Ольга і вирішила це питання, «народивши» Святослава. Де і як народила Ольга дитину, ніхто не відав. Тож не випадково тайну народження Святослава забрала з собою в могилу породільна мати. А тайна може бути дуже простою – не народжувала Ольга дитину. Святослав – це її прийомний син.

По-п'яте, версія про те, що Святослав – прийомний син Ольги, не така і безпідставна, як може видатися на перший погляд. При уважному витлумаченні літопису можна знайти багато опосередкованих свідчень, що Ігор завжди сумнівався в своєму батьківстві. За свої сумніви він, на наш погляд, і поплатився життям. Смерть Ігоря – це також одна із таємниць руської історії. Повернемося ще раз до літописних свідчень про смерть Ігоря. Для зручності знову процитуємо деякі раніше цитовані рядки. Звуть Ігоря по данину молодші князівські дружинники. «У рік 6453 [945]. Сказала дружина Ігореві: „Отроки Свенельдові вирядилися оружжям і одежею, а ми – голі. Піди-но, княже, з нами по данину, хай і ти добудеш, і ми”. І послухав їх Ігор, пішов у деревляни по данину. І добув він [собі ще] до попередньої данини, і чинив їм насильство він і мужі його. А взявши данину, він пішов у свій город [Київ]. Та коли він повертався назад, він роздумав [і] сказав дружині своїй: „Ідіть ви з даниною додому, а я вернусь і походжу іще”. І відпустив він дружину свою додому, а з невеликою дружиною вернувся, жадаючи більше майна», – пишеться в літопису [1, с. 30]. Звертаємо увагу на такі нюанси. Строки виплати данини деревлянами і її кількість були чітко регламентовані, а саме – раз на рік. Тому «похід» Ігоря по данину був незаконним, адже не мав ніяких договірних підстав. Цей факт в літопису підкреслено словами: «добув він [собі ще] до попередньої данини». Тобто до данини за угодою додалася і не погоджена. Простіше кажучи, додалася не данина, а відвертий грабунок. Якщо врахувати те, що Ігор неодноразово віддавав свою данину дружинникам Свенельда, то мотиви його вчинку здаються незрозумілими. Тим більше незрозумілим є його останній вчинок – відпустити додому дружину з незаконно отриманою даниною і знову зайнятися грабунком. Якби Ігор був таким кровожерливим, як це подається в цитованих рядках літопису, то про його молодецькі походи впродовж усього періоду князювання було б значно більше відомостей. Але таких відомостей обмаль. Це спонукає шукати інші мотиви його вчинків. До речі, ремарка сучасних укладачів літопису [собі ще] явно недоречна і, на наш погляд, спотворює історичний текст, адже спрямовує хід думки лише в одному руслі, а саме: мотиви вчинків Ігоря слід шукати лише в сфері матеріальних інтересів, у прагненні здобути більше данини. А це безпосередньо не впливає з тексту. Коли деревляни почули, що Ігор знову іде до них, то «...послали вони до нього [мужів своїх], кажучи: „Чого ти йдеш знову? Ти забрав єси всю данину”. І не послухав їх Ігор, і деревляни, вийшовши насупроти з города Іскоростеня, вбили Ігоря і дружину його, бо їх було мало» [1, с. 30]. Як впливає з тексту, Ігор не говорить про необхідність сплати деревлянами більшої данини. Він просто не слухає їхніх доказів. А що мовлять деревляни? Щоб він не йшов до них. Тим більше, що всю данину він забрав. В думці «про всю данину», забрану Ігорем, на наш погляд, є підтекст, який дозволяє прочитати справжні мотиви вчинків князя. Чому деревляни не виказують Ігорю того, що він данину взяв незаконно? Адже сказати «Ти забрав єси всю данину» означає визнати її

законною і справедливою. Деревляни ніби відкуповуються від Ігоря будь-якою, навіть незаконно зібраною даниною, щоб він не погубив їх. Тому і говорять: «...якщо не вб'ємо його, то він усіх нас погубить» [1, с. 30]. Погубити деревлян Ігор може не даниною, а розкривши таємницю зговору Ольги і деревлянських мужів, який вони встановили супроти його волі. Таким зговором могла бути таємниця народження Святослава, яку приховати повністю не вдалося. Певні чутки доходили, напевно, і до Ігоря. Щоб докопатися істини, Ігор і став замишляти похід на деревлян. Тому легко погоджується на пропозицію молодих отроків сходити до деревлян по данину. Збираючи данину, чинить насильство, щоб розв'язати їм язика. Дізнається точні дані і залишається з невеликою дружиною, щоб розкрити таємницю Святослава до кінця. За це і платить життям своїм і дружини. Грецький історик Лев Діакон пише, що Ігоря прив'язали за ноги до двох нагнутих дерев і розчахнули надвоє. Ця легенда і закарбувалася в історичній пам'яті руського народу.

По-шосте, потребує витлумачення звіряча, не по-людськи жорстока розправа Ольги над деревлянами за вбивство Ігоря. Вона ніяк не вписується в психологічний портрет нормальної людини, навіть представника тогочасного руського люду, які зла багато чинили над греками і підкореними слов'янськими племенами. Потрібно було деревлянам зачепити найпотаємніші струни душі варязької простолюдинки, щоб розбудити в ній звірячі інстинкти. Такими струнами можуть бути лише жіночі таємниці. Про це, до речі натяком, говориться і в «Повісті минулих літ». Вбивши Ігоря, деревляни думають засватати Ольгу і промовляють: «Осе князя руського ми вбили. Візьмемо жону його Ольгу за князя свого Мала і Святослава [візьмемо] і зробимо йому, як ото хочем» [1, с. 31]. Саме в цьому реченні, на наш погляд, розгадка таємниці. Якби Святослав був сином Ігоря, то такого висловлювання взагалі не могло бути, адже син, за неписаними і писаними законами руських, був нащадком княжого престолу. Тому посягання на його життя завжди приводило до війни. Чи могли дозволити собі це підкорені деревляни? Чи могли сподіватися вони на перемогу у війні з руськими не на життя, а на смерть? Відповідь очевидна – не могли. Проте вони могли і навіть сподівалися на таке: або забрати свого одноплемінника Святослава, якого Ольга взяла із деревлянського племені і зробила своїм прийомним сином, або засватати Ольгу за свого князя Мала. Такий хід подій цілком імовірний і небезпідставний. Тим більше що серед науковців існує думка про те, що князь Мал був двоюрідним братом (!) самої Ольги. Хто ж насправді були батьки Святослава? Найпростіше сказати – українці (деревляни), адже й оселедця козацького носив Святослав. Проте це питання потребує ґрунтового аналізу. Найвірогідніше, вони були вихідцями з руських, представниками княжого роду і навіть приближеними князя. Звертаємо увагу на слова із літопису, які потребують поглибленого аналізу і витлумачення: «Ольга ж перебувала в Києві з сином своїм, малим Святославом, і кормилець його [тут] був Асмуд, і воєвода [тут] був Свенельд, той самий отець Мстишин» [1, с. 30]. Перекладач літопису Л. Махновець так витлумачує ці слова: «Кормилець – вихователь, „дядько” юного князя; кормильці та їхні нащадки нерідко виступають у літопису об'єктами князів» [1, с. 31]. Навряд чи така інтерпретація задовольнить допитливого читача. Зокрема, занадто ще малий Ігор, щоб його

вихователем був чоловік, а не жінка. Асмуд міг бути дядьком по крові, реальним кормильцем, а не вихователем. Проте це лише припущення, які потребують спеціального історичного аналізу.

Звертаємо увагу і на такі факти з «Повісті минулих літ». Після «збирання» данини з деревлян Ігор іде в свій город (Київ), де розташована його резиденція, а Ольга живе у Вишгороді. Чоловік і дружина живуть в різних містах. Цей факт також підтверджує ненормальний стан у сімейних відносинах між Ольгою і Ігорем.

Після того як Ольга хитрістю взяла Іскоростень і перемогла деревлян, «...наклала вона на них данину тяжку, і дві частини [її] ішли Києву, а третя – Вишгороду, до Ольги, бо Вишгород був Ольжиним городом» [1, с. 35]. Такий розподіл данини також є, на перший погляд, невмотивованим. Собі бере менше, а київській дружині дає в два рази більше. Але якщо на цю подію подивитися через призму «таємниці Ольги», то все стає зрозумілим: хотіла зберегти прихильність дружини і платила за збереження таємниці, у якій були кровно зацікавлені і київські бояри.

По-сьоме, чи знав про своє походження Святослав? На наш погляд, знав. Про це свідчить, зокрема, його ставлення до Ольги, яке можна охарактеризувати так – ніякої шани.

По-восьме, чи відома була таємниця батьківства Святослава руським літописцям, церковним діячам? Відповідь на це питання, на наш погляд, може бути ствердною. Не випадково «Житіє Ольги» вперше було включене в літописний контекст, лише коли митрополит Афанасій писав «Степенну книгу» (50–60-ті рр. XVI ст.), коли реальні події вже давно забулися і переросли в міфи, а виникає потреба «вивести» родовід московських князів від римського імператора Августа. Найуразливішою ланкою цього родоводу і було народження Ольгою Святослава. Тому так прикрашується і міфологізується діяльність Ольги.

По-дев'яте, потребує витлумачення і такий факт. Руські впродовж багатолітньої історії свого розвою ніколи не шанують Рюрика. Вважають себе його нащадками і йменуються Рюриковичами, але шани ніякої не віддають. Більше шанують його сина Ігоря. Так, навіть в «Задонщині», яка була написана після Куликовської битви 1380 р., пишеться: *«Згадаємо давні часи, звеличимо віщого Бояна, вправного гусяра у Києві. Адже той віщий Боян, перебираючи швидкими своїми пальцями живі струни, співав руським князям славу: першу славу великому князю Київському Ігорю Рюриковичу, другу – великому князю Володимирі Святославовичу Київському, третю – великому князю Ярославу Володимировичу»* [2, с. 220]. Пояснення може бути таким.

Ігор, як вже ми підкресливали, не був таким кровожерливим стосовно підкорених народів, як його попередник Олег. Напевно, спогади одноплемінців про авторитетного, справедливого батька сформували в сина такі риси характеру, як добропорядність, потяг до справедливості, бажання правити за угодою, по праву тощо. Проте самі ці риси відігравали негативну роль у намірах варяго-русів. Нежадібний (данину свою часто віддавав Свенельду), безвольний (підкаблучник Ольги), Ігор не міг протистояти руським боярам і укласти угоди з південними слов'янами, як зробив свого часу його батько з північними. Використовуючи його ім'я як прямого спадкоємця авторитетного Рюрика, руські бояри започатковують

нібито «на законній основі» нову лінію князювання – за допомогою меча. Тому й оспівують пізніше саме Ігоря як носія родового, рюриківського, забуваючи засновника династії – Рюрика. Засновник явно не вписується в нову лінію правління його спадкоємців. Автор «Задонщини» відкрито підтримує не Рюрика і його систему правління «за угодою, по праву», а нову – за допомогою меча. Така лінія започаткована ще Олегом. Але Олег, на відміну від Ігоря, не був прямим нащадком Рюрика. Тому віщий Боян співає руським князям славу згідно з їхніми заслугами в утвердженні нового стилю ставлення між автохтонними народами і варяго-руськими князями та їх дружиною. Він був відверто здирницьким. Але про це в наступній публікації.

Література:

1. Літопис руський / пер. з давньорус. С. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
2. Задонщина // Литература Древней Руси : хрестоматия / сост. Л. А. Дмитриев ; под ред. Д. С. Лихачева. – М. : Высш. шк., 1990. – С. 210–226.